

*Мазяр Олег Васильович,
доктор психологічних наук, професор,
професор (б.в.з.) кафедри соціальної та практичної психології
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

ОСОБЛИВОСТІ КОГНІТИВНОЇ САМОРЕГУЛЯЦІЇ У СИТУАЦІЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Труднощі когнітивної саморегуляції у ситуації невизначеності зазвичай пов'язані з браком або надлишком інформації, що не дозволяють суб'єкту адекватно зорієнтуватися для прийняття оптимального рішення. Тож постає закономірне питання про те, яким чином суб'єкт діє у ситуації з різним рівнем інформаційної невизначеності. Точніше, яким чином встановлює смислові зв'язки, коли для цього бракує об'єктивних (інформаційних) підстав? Тобто яким чином суб'єктом робляться умовисновки на підставі лише часткового представлення засновків? Знаючи відповіді на ці питання, вдається моделювати поведінку, визначати нервово-психічні реакції у нестандартних, складних, екстремальних ситуаціях.

Найбільш складним дослідницьким завданням стає створення таких умов, які би визначали градацію інформаційної невизначеності, причому у межах одного завдання. Адже вкрай важливо фіксувати результати когнітивного функціонування в одних умовах. Мало того, вкрай цінним видається момент, коли можемо чергувати ступінь інформаційної невизначеності, що має засвідчити когнітивну динаміку. Зокрема, переходи між різним ступенем невизначеності та когнітивну ефективність при настанні повторних випадків інформаційної невизначеності.

Ми проводимо дослідження когнітивної діяльності у ситуації невизначеності за допомогою «Методики текстуальних розривів». Респондентам пропонується текст, в якому пропущеними є парні речення, які їм належить відтворити таким чином, щоби текст отримав цілісний смисл. Логіко-смислові зв'язки, які належить сформулювати між парними і непарними

реченнями, залежать від уже сформованих психологом непарних речень, між якими теж існують певні смислові зв'язки. Тож респонденти поставлені в умови, за яких вони формують смислові зв'язки, спираючись на зв'язки між непарними реченнями. Ці смислові зв'язки є неоднорідними. Відповідно, респонденти у кожному випадку смислового відновлення перебувають у різних когнітивних умовах [1].

Умовно ми поділили смислові зв'язки між непарними реченнями на три рівні, які відбивають певний ступінь невизначеності, а саме: смислове плато, смислові суперечності та смислові розриви. Смислове плато відбиває достатньо очевидну логіку між двома непарними реченнями: респонденту відносно легко сформулювати непарне речення, спираючись на них. Наприклад, такими стають речення 3 – «Вірка була затятою театралкою» та речення 4 – «Тож здивувати її було непросто». Логіка непарного речення є відносно очевидною: Вірка має великий досвід перегляду спектаклів. У ситуації смислової суперечності непарні речення набувають протилежного змісту. Наприклад, такими стають непарні речення 9 – «Проте придбати квитки – то пів справи» та речення 11 – «Квитки ще не надійшли у продаж». Відповідно, респонденту належить узгодити цю суперечність, щоби зберегти логіку оповідання. У ситуації смислових розривів здогадатися про зміст парного речення суб'єкту стає вкрай складно, адже відбувається досить різкий перехід на нову тему. Наприклад, такими стають непарні речення 1 – «Інтелект в Остапа був, йому розуму бракувало» та речення 3 – «Вірка була затятою театралкою». Респонденту складно запропонувати такий варіант непарного речення, який зробив би цей перехід природним, логічним [2; 3].

Нами проведено дослідження з 50 особами 17 років, які почали навчання у ЗВО на спеціальності «Психологія». У ході дослідження нами з'ясовано, що за об'єктивними характеристиками в середньому ці респонденти мають відносно більшу вербальну активність (вживають більшу кількість слів) у ситуації смислового плато – 10,3 слова, при смисловій суперечності – 10,1 слова, при смислових розривах – 9,1 слова. При цьому відносно вищою є

дисперсія показників при смисловій суперечності – 23,8, при смислових розривах вона становить 22,3, а при смислового плато – 21,5. Це дає нам підстави стверджувати, що смислове плато спонукає респондентів використовувати більше слів для розгортання своєї думки, тоді як при смислових розривах – найменше. Зауважимо, що за результатами ANOVA гіпотеза H_0 не відхиляється ($F = 1,02 < F_{crit} = 3,06$, $P\text{-value} = 0,365 > 0,05$), тобто статистично значущих відмінностей у показниках між групами речень не встановлено.

Нами також виміряно синтаксичну складність складених респондентами речень. Результати показали, що синтаксична складність при смислового плато становить 1,26 (для порівняння: просте речень має оцінку 1), при смислових суперечностях – 1,35, а при смислових розривах – 1,22. При цьому відносно вищою є дисперсія показників при смислових розривах – 0,44, при смисловій суперечності – 0,37, а при смислового плато – 0,3. Між групами речень за критерієм синтаксичної складності статистично значущих відмінностей не виявлено ($F = 0,53 < F_{crit} = 3,06$, $P\text{-value} = 0,590 > 0,05$), тобто спостережувані відмінності стають випадковими. Разом із тим, можемо сказати, що при смислових суперечностях респонденти схильні вибудовувати дещо складніші синтаксичні конструкції, але показник дисперсії тут вищий.

Вимірювання логіко-смислових зв'язків на різних рівнях інформаційної невизначеності показало такі результати. У ситуації смислового плато смисловий показник становить 2,95, при смислових суперечностях – 2,39, а при смислових розривах – 1,19. Якісний аналіз показує, що при смислового плато респонденти демонструють смислову аморфність, при смислових суперечностях – тяжіють до смислової алогічності, а при смислових розривах їхні результати в середньому відповідають смисловій імітації. Втім, аналіз дисперсії виявив таке: найнижча дисперсія зафіксована при смислового плато – 0,75, найвища при смислових розривах – 1,47, відносно середній рівень дисперсії спостерігається при смислових суперечностях – 0,94. При цьому

відмінності між групами є статистично значущими ($F = 37,53 > F_{crit} = 3,06$, **P-value** = $6,8 \cdot 10^{-14}$).

Отже, можемо зробити висновки про те, що у ситуації інформаційної невизначеності найслабшої сили (сміслові плато) створює найбільш оптимальні умови групування. Зокрема, при смисловому плато спостерігається групування показників у 12 групах при $n=50$ (~4,17 осіб на групу, $p=0,041$). Показники логіко-сміслових зв'язків є найбільш стабільними при смислових розривах, тобто смислові розриви створюють універсальні умови, що не залежать від особливостей структурування групування показників. Сміслові суперечності стають високозначущими при 8 групах (~6,25 осіб на групу, $p = 0,006$) і виявляють деяку тенденцію при 22 групах (~2,3 особи на групу, $p = 0,067$). Таким чином з'ясовуємо, що у ситуації інформаційної невизначеності логіко-сміслові показники мають різну структурність складності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мазяр О. Нерівномірність мислення: концептуальні положення проблеми. *Журнал соціальної та практичної психології*. 2023. № 1. С. 23–27.
2. Мазяр О., Марчук А. Динаміка логіко-сміслових зв'язків у юнацькому віці. *Вісник Львівського університету. Серія «Психологічні науки»*. 2024. Випуск 22. С. 83–89.
3. Мазяр О., Світлична Т. Вікові відмінності вербальної динаміки мислення. *Журнал соціальної та практичної психології*. 2024. № 4. С. 12–16.